

NAMAZ VAXTLARI

Aqıl və bülüğ olan, yəni ağıllı olub evlənmə yaşına gəlmiş olan hər müsəlman kişinin və qadının hər gün beş vaxt namazı vaxtlarında qılması fərzdır. Bir namaz vaxtının başladığı zamana o namazın vaxtı deyilir. Bir namaz vaxtı gəlmədən əvvəl qılınarsa, səhih olmaz. Həm də böyük günah olar. Namazın səhih olması üçün vaxtında qılınması lazım olduğu kimi, vaxtında qıldığını bilmək, şübhə etməmək də fərzdır.

Hədisi-şərifdə **“Namaz vaxtının bir əvvəli vardır, bir də sonu vardır”** buyuruldu. Bir məhəldə bir namaz vaxtının əvvəl vaxtı günəşin o məhəllin zahiri üfüq xəttindən bəlli bir irtifaya (yüksəklik) gəldiyi vaxtdır. Üzərində yaşadığımız **“Yer kürəsi”** öz oxu ətrafında, boşluqda dönmür. Bu ox Yer in mərkəzindən keçən və Yer in səthini [üzünü] iki nöqtədə keçən bir düz xətdir. Bu iki nöqtəyə **“Yer in qütbləri”** deyilir. Günəş in və ulduzların üzərində hərəkət etdikləri zənn olunan kürəyə **“Səma kürəsi”** deyilir. Günəş hərəkət etməz. Lakin Yer kürəsi döndüyü üçün günəş sanki hərəkət edir. Ətrafımıza baxdıqda yer ilə göy böyük bir dairənin qövsü üzərində birləşmiş kimi görünür. Bu dairəyə **“Üfüqi zahiri xətt”** deyilir. Günəş səhərlər bu xəttin şərq tərəfindən doğur. Səmanın ortasına doğru yüksəlir. Günorta vaxtı təpəyə qədər yüksəlib təkrar alçalmağa başlayır. Sonra üfüqi zahiri xəttin qərb tərəfində bir nöqtədə batır. Üfüqi zahiri xəttindən etibarən ən yüksək olduğu vaxt **“Zəval vaxtı”**dır. Bu vaxta günəş in **“Üfüqi zahiri xəttindən”** olan yüksəkliyinə günəş in **“Qayəyi-irtifa”**sı deyilir. Səmaya baxan insana **“Müşahidəçi”** deyilir. Müşahidəçinin ayaqlarından keçən Yer in radius istiqamətinə müşahidəçinin **“Şaqul”**ü deyilir. Müşahidəçi yer kürəsinin xaricində hər hansı bir yüksəklikdəki bir M nöqtəsindədir. ME xətti müşahidəçinin şaqülüdür. Bu şaqulə dik olan müstəvilərə müşahidəçinin **“Üfüq müstəvisi”** deyilir. Altı ədəd üfüq müstəvisi var: 27-ci səhifədəki rəsmdə 3 nömrəli müşahidəçinin ayaqlarından keçən MF **“Riyadi üfüq”** müstəvisi; Yer kürəsinə təmas edən BN **“Hissi üfüq”** müstəvisi; 3- Müşahidəçinin ərtafını çevirən **“Zahiri üfüq xətti”** dairəsinin [LK dairəsinin] çizildiği LK müstəvisi **“Meri üfüq”** müstəvisi 4- Yer in mərkəzindən keçən **“Həqiqi üfüq”** müstəvisi. 5- Müşahidəçinin olduğu yer in ən yüksək nöqtəsinin Pq zahiri üfüq xəttindən keçən şəri üfüq müstəvisidir ki, bu müstəvinin yer kürəsinə kəsdiyi dairəyə bu müşahidəçinin **“Şəri üfüq xətti”** deyilir. Bu beş müstəvi bir-birlərinə paraleldir. 6- Bunlara paralel olmayan **“Səthi üfüq müstəvisi”** vardır. Müşahidəçinin olduğu yer yüksəldikcə **“Zahiri üfüq xətti”** böyüyür və həqiqi üfüq xəttinə yaxınlaşır. Buna görə də bir şəhərdə müxtəlif yüksəkliklər üçün bir namazın müxtəlif vaxtları olur. Halbuki bir şəhərdə bir namazın tək bir vaxtı vardır. Bu səbəbdən namaz vaxtları üçün zahiri üfüq xətləri istifadə olunmaz. Yüksəklik ilə dəyişməyən **“Şəri üfüq”** xəttindən olan Pq şəri yüksəklik istifadə olunur. Hər üfüq müstəvisinin səma kürəsinə kəsdiyi dairələrə bu üfüqün **“xətti”** deyilir. Müşahidəçinin olduğu yer yüksəldikcə **“Zahiri üfüq xətti”** dairəsi böyüyür. Hər məhəllin altı üfqündən üçü üçün bir namazın bir vaxtı vardır: Həqiqi, zahiri və şəri vaxtlar. Bunlardan hər birinin Riyadi və Meri qisimləri var. Riyadi vaxtlar günəş in irtifasından hesabla tapılır. Meri vaxtlar riyadi vaxtlara 8 dəqiqə 20 saniyə əlavə edilərək hasil olur. Çünki işıq günəşdən Yerə 8 dəqiqə 20 saniyədə gəlir. Günəşi görərək də məlum olur. Riyadi və həqiqi vaxtlarda namaz qılınmaz. Namazlar meri vaxtlarda qılınır. Riyadi vaxtlar meri vaxtların tapılmasına vasitə olurlar. Günəşi görənlər üçün bir namazın zahiri meri vaxtı, görməyənlər üçün hesabla tapılan şəri meri vaxt istifadə edilir. Zahiri meri vaxt günəş in ön kənarının bu məhəldəki zahiri üfüq xəttinə nəzərən bu namaz vaxtına məxsus olan irtifaya gəldiyi görüldükdə başlayar. Bu irtifaya **“Zahiri irtifa”** və bu vaxta **“Zahiri vaxt”** deyilir. Şəri vaxt, günəş in ön kənarından şəri üfüq xəttinə nəzərən bu namazın irtifasına gəldiyi hesab edərək məlum olur. Zahiri üfüqlərə nəzərən olan irtifa dərəcələri gündüz günəş doğarkən başlayar. Gecə günəş in qürub etdiyi zahiri üfüqdən başlayar. Şəri üfüq günortadan əvvəl həqiqi üfüqdən əvvəldir. Tulu və qürub vaxtlarında günəş in irtifası sıfırdır. Fəcri-sadiq vaxtının başlama irtifası dörd məzhəbdə də üfüqi zahiri xəttinin şərq tərəfindən -19 dərəcədir. İşa namazı vaxtının başlanması irtifası İmamı-azama görə üfüqi zahiri xəttinin qərb tərəfindən -19 dərəcə, iki imama və digər üç məzhəbə görə -17 dərəcədir. Günəş in mərkəzinin üfüqi həqiqidən qayə irtifasına yüksəltdiyi görüldüncə meri həqiqi **“Zəval vaxtı”** olur. Günəş in ön və arxa kənarlarının qayə irtifalarına gəldiyi kölgə uzunluqları eyni olub, vaxtları fərqlidir. Bu iki vaxtın ortalamasında zəvali saat cihazlarının ayarı 12 edilir. Bu vaxt hesab ilə tapılan riyadi zəval vaxtından 8 dəqiqə 20 saniyə sonradır və yerə dik çubuğun kölgəsinin

Hər hansı yüksəklikdə olan müşahidəçinin o məhəllin dərə və dəniz kimi ən aşağı nöqtələri ilə səmanın birləşmiş kimi gördüyü dairəyə müşahidəçinin **“Zahiri üfüq xətti”** deyilir. Bu dairədən keçən üfüq müstəvisinə bu yüksəkliyin **“Üfüqi meri”**si deyilir. Müşahidəçinin olduğu məhəllin ən aşağı yerinə, yəni Yer kürəsinin səthinə təmas edən BN üfüq müstəvisinə müşahidəçinin **“Üfüqi hissə”**si deyilir. Müşahidəçinin olduğu M nöqtəsindən keçən və Yer kürəsinə K nöqtəsində təmas [dəyən] MS müstəvisinə müşahidəçinin **“Səthi üfüq”**ü deyilir ki, müşahidəçinin gözündən çıxan şüa istiqamətidir. Bir məhəldəki müxtəlif yüksəkliklər üçün müxtəlif səthi üfüqlər vardır. Hər biri üçün günəşin ayrı irtifaları vardır. Bəlli bir yüksəkliyə məxsus olan bir səthi üfüq müşahidəçinin şaquli ətrafında dövr edərsə, Yer kürəsinə təmas edən K nöqtələri zahiri üfüq xəttini meydana gətirirlər. Müşahidəçi məhəllin ən yüksək nöqtəsində ikən zahiri üfüq xəttinə **“Şəri üfüq”** deyilir. Yer kürəsinin mərkəzindən keçən AE üfüq müstəvisinə müşahidəçinin **“Üfüqi həqiqi”**si deyilir. Mərkəzində Yer kürəsi olan və üzərində günəşlə ulduzların olduqları düşünülmən böyük kürəyə **“Səma kürəsi”** deyilir. Günəşdən keçən ZMS səmt müstəvisi səthi üfüqlərdən birini kəsər. Səmt müstəvisi və səthi üfüq müstəviləri M-dən keçdikləri üçün səmt müstəviləri ilə səthi üfüq müstəviləri bir-birilərini bir düz xətt üzərində kəsərlər. Bu MS düz xəttinə **“Səthi üfüq xətti”** deyilir. Bu xətt K nöqtəsində EK radisuna diktir və müşahidəçinin gözündən keçər. Səmt müstəvisinin səma kürəsini kəsdiklərini düşünsək, kürə səthində hasil olan bu dairələrə bu məhəllin **“Səmt dairələri”** və ya **“İrtifa dairələri”** deyilir. Bu dairələr bu məhəllin üfüq müstəvilərindən beşini dik olaraq kəsərlər. Günəşin mərkəzindən keçən səmt dairəsinin həqiqi üfüq müstəvisini kəsdiyi A nöqtəsi ilə günəşin mərkəzi arasında AG qövsünün dərəcəsinə günəşin o məhəldə və o andakı **“Həqiqi irtifa”**sı deyilir. Şəms hər an başqa səmt dairələrindən keçməkdədir. Şəmsin bir Z kənarından keçən səmt dairəsinin bu kənarı kəsdiyi Z nöqtəsi ilə hissi, meri, səthi, riyadi və həqiqi üfüq müstəvilərini kəsdiyi iki nöqtə arasında qalan səmt qövsünün dərəcəsinə günəşin bu üfüqlərə görə **“İrtifa”**ları deyilir. Şəmsin bu üfüqlərdən eyni irtifada olduğu vaxtlar fərqlidir. Günəş bir məhəllin səthi üfüqün altına girdiyi zaman, yəni bu üfüqə nəzərən irtifa sıfır olunca bu üfüqün hər yerindəki müşahidəçilər günəşin bu üfüqdən qürub etdiyini görürlər. Yüksəkdə olan müşahidəçi LK öz üfüqi-zahirisi xəttinin bir K nöqtəsindən keçən üfüqi-səthidən qürubunu görür. LK üfüqi-zahiri dairəsinin hər nöqtəsindən keçən bir səthi üfüq müstəviləri var. Günəşdən keçən ZS səmt dairəsi bu üfüqlərdən birini S nöqtəsində dik olaraq kəsər. K nöqtəsindəki MKO səthi üfüqi Rasidin **“Səthi üfüq”**üdür. Səthi üfüq və MF riyadi üfüq müşahidəçinin olduğu eyni müstəvi içində eyni yüksəklikdən keçir. Lakin aralarında bir C bucağı var. Bu bucağa **“İnhitatu üfüq zaviyəsi (bucığı)”** deyilir. Əhməd Ziya bəy deyir ki, “müşahidəçinin olduğu məhəllin üfüqi-hissədən mert olaraq irtifanın kvadrat kökü 106,92-yə vursaq, bu məhəllin inhitatu-üfüq dərəcəə saniyəsi olur”. Yüksəkdəki Rasidə nəzərən günəşin qürub etməsi üfüqi-səthiyə nəzərən irtifanın sıfır olmasıdır. Digər namazlar zəvaldan sonra olduqları üçün bunların şəri vaxtları da bunun kimidir. Yəni günəşin səthi üfüqə nəzərən irtifaları ilə hesab edilir. Günəşin səthi üfüqə nəzərən **“ZS”** irtifası müşahidəçinin olduğu məhəllin şaqulündən keçən səmt dairələrindən günəşin kənarından keçən dairənin qövsüdür. Bu qövs müşahidəçinin gözündən çıxıb, bu qövsün iki ucundan keçən iki ox arasındakı zaviyənin dərəcəsinə göstərir. Bu qövsə paralel olaraq zaviyənin iki kənarı arasındakı çəkilən saysız miqdarda qövslərin hamısı da günəşin bu irtifa dərəcəsinə göstərir. Müşahidəçi bu qövslərdən səthi üfüqün üfüqi-zahiri xəttini kəsdiyi K nöqtəsindən keçən HK qövsünü günəşin səthi üfüq xəttinə nəzərən olan HK **“zahiri irtifası”** istifadə olunur. Bu irtifa həqiqi üfüqə görə olan ZA irtifa ilə hesab edilməkdədir. Şəmsin zahiri irtifası sekstant və rubı dairə taxtası ilə tapılmaqdadır.

Yer oxunun səma kürəsini kəsdiyi iki nöqtəyə **“Səmt qütbü”** deyilir. Oxdan keçən müstəvilərin səma kürəsində hasil etdikləri dairələrə **“Meyl dairələri”** deyilir. Yer mərkəzindən keçən və oxa dik olan müstəviyə **“Ekvator”** səthi deyilir. Günəşin mərkəzi ilə Ekvator arasında qalan meyl dairəsi qövsünün dərəcəsinə **“Günəşin meyli”** deyilir.

Bir məhəldə bir meyl müstəvisi və bir çox səmt müstəviləri var. Bir məhəllin şaquli ilə Yer oxu Yer mərkəzində birləşir. Əmələ gətirdikləri bucağın müstəvisinə **“Nısf-ün-nəhar müstəvisi”** deyilir. Bu müstəvinin səma kürəsini kəsdiyi dairəyə **“Nısf-ün-nəhar dairəsi=Meridian”**, həqiqi üfüqü kəsdiyi xəttə **“Nısf-ün-nəhar xətti”** deyilir. Günəşin gündəlik orbitləri bir-birilərinə və Ekvator müstəvisinə paralel olan

dairələrdir. Bu dairələrin yerləşdikləri müstəvilər Yer in oxuna və Nıfş-ün-nəhar müstəvisinə dikdirlər. Üfüq müstəvilərini maili olaraq kəsirlər. Günəş bir məhəllin üfüqi-zahiri xətti üzərində qaldığı zaman o məhəldə şəmsi gündüz olur. Günəşdən keçən səmt dairəsi üfüqi-zahiri xəttini dik olaraq kəsir. Günəş bir məhəllin Nıfş-ün-nəhar dairəsi üzərinə gəldikdə, yəni mərkəzi həqiqi üfüqdən qayə irtifasında olduğu zaman mərkəzindən keçən meyl dairəsi ilə o məhəllin səmt dairəsi eyni olur. Bu dairənin günəş mərkəzi ilə Ekvator arasındakı qövsü **“Meyl”**, üfüqi-həqiqi arasındakı qövsü **“Həqiqi qayə irtifası”** dərəcəsi olur. Müşahidəçi Ekvatordadırsa, həqiqi üfüqü Yer in oxundan keçər. Hər zaman gecə və gündüz on iki saat olur. Müşahidəçi Qütblərdədirsə, həqiqi üfüq müstəvisi Ekvator müstəvisi ilə eyni olur və günəş müşahidəçinin olduğu yarım kürədə ikən altı ay gündüz, digər yarım kürədə olduğu zaman altı ay gecə olur. Günəşin illik hərəkətini etdiyi **“Husuf müstəvisi”** Ekvator müstəvisini Yer in bir diametri istiqamətində kəsər. Aralarında daima 23 dərəcə 27 dəqiqə bucaq var. Günəş Ekvatorun bir tərəfində ikən bu məhəllərdə yay, digər yarım kürədə qış olur.

Sübh namazının vaxtı dörd məzhəbdə də **“Lehli-şəri”** sonunda, yəni **“Fəcri-sadiq”** deyilən bəyazlığın şərqdəki üfüqi-zahiri xəttinin bir nöqtəsində görülməsindən **“Leyli-şəmsi”** nin sonuna, yəni günəşin üst kənarının o məhəldəki üfüqi-zahiri xəttindən doğana qədərdir. Bəyazlıq üst kənarı bir məhəllin üfüqi-zahiri xəttinə 19 dərəcə yaxınlaşdıqca bir nöqtədə görünür. Oruc da bu vaxt başlayır. İslam alimləri -19 dərəcə irtifa ilə hesab etdikləri imsaq vaxtlarının buludsuz və aydın havada üfüqi-zahiri xəttinə və saata baxaraq bəyazlığın üfüqi-zahiri xəttinin bir nöqtəsində başladığı vaxt ilə eyni olduqlarını görmüşlər. Biz də belə gördük. Ona görə də oruc tutmağa bu vaxtdan sonra başlayanların orucları səhih olmur. Daha sonra irtifa -18 olduğu zaman bəyazlıq bu üfüq xətti üzərinə yayılır. Sübh namazını bu vaxtda qılmaq ehtiyatlı olar. Avropalılar bu vaxta fəcr deyirlər. Müsəlmanların din işlərində xristianlara deyil, islam alimlərinə tabe olması lazımdır. Bəyazlığın üfüq xətti üzərində qırmızılığın başlamasından iki dərəcə əvvəl başlayır. -20 dərəcə yaxınlaşdıqca bəyazlığın başladığını bildirenlərin də olduğu İbni Abidində və M.Arif bəyin təqvimində yazılıdırsa da islam alimləri -19 dərəcə olduğunda ittifaq etmişlər. Qırmızılığın yayılması günəşin üst kənarı üfüqi-zahiri xəttinə 16 dərəcə yaxınlaşdığı zaman baş verir. Fəcr və imsaq vaxtı üçün -16 dərəcə irtifanı qəbul etmək islam alimlərinə tabe olmamaq deməkdir.

Zahiri zöhr məhəlli ilə həqiqi zöhr məhəlli eyni deyil. Günəşi görənlər üçün zöhr namazının əvvəl meri vaxtı günəşin arxa kənarı zahiri zəval məhəllindən ayrıldığı zaman başlayır. Bu vaxt günəşin arxa kənarının üfüqi şəri xəttindən qayə irtifasına yüksəldiyi vaxtdır və feyyi zəvaldan, yəni dik bir çubuq kölgəsinin ən qısa ikən uzanmağa başladığını görməklə məlum olur. Bu vaxt günəş mərkəzinin o məhəldəki gündüz müddətinin ortasından [səmadakı Nısfün-nəhar dairəsindən], yəni həqiqi üfüq xəttinə görə həqiqi qayə irtifasına yüksəldikdən, yəni **“Həqiqi zəval vaxtı”** dan sonra arxa kənarının Yer üzərindəki üfüq xəttinin qərb tərəfindən zahiri qayə irtifasına endiyi görüldüyü zaman başlayar. Günəşi görənlər üçün namaz vaxtlarının [günəşin mərkəzinin] üfüqi-həqiqiyə nəzərən olan həqiqi irtifaları ilə deyil, arxa kənarının üfüqi-şəri xəttinə qədər zahiri irtifasına gəldiyi, yəni namaz vaxtının həqiqi irtifasına gəlməsindən sonra təmkin zamanı keçdiyi görüldüyü zaman başlayacağı Tahtavinin **“İmdad haşiyəsi”** ində yazılıdır. Zahiri zöhr vaxtının günəşin şəri qayəyi-irtifadan alçaldığı görüldüyü vaxt başladığı **“Məcməul ənhür”** də yazılıdır. Ətrafımızda bir dairə şəklində gördüyümüz **“zahiri üfüq xətti”** dairəsinin məhəlli müşahidəçi ən aşağı yerdə ikən üfüqi-hissi üzərində bir B nöqtəsidir. Səmada zahiri qayə irtifaındakı **“Zahiri zəval məhəlli”** də səmadakı zahiri zəval nöqtəsi olur. Müşahidəçi insan boyu qədər belə yüksəldikcə üfüqi-zahiri xətti üfüqi-hissidəki B nöqtəsinin ətrafında nısf qutru (radius) inhitatı-üfüq dərəcəsi qədər bir qövs olan bir dairə şəklini alır və üfüqi həqiqiyə doğru alçalır. Səmadakı zahiri zəval məhəlləri də üfüqi zahiri xəttindən qayə irtifasında olan nöqtə arasındakı xətt qövsü olur. Bu zəval dairələri Nıfş-ün-nəhar müstəvisinə dikdir və nısf qutrları olan qövslər inhitatı-üfüqlər qədərdir. Zahiri zəval qövsünün başı və sonu günəşin gündəlik oxunun zahiri zəval dairəsini kəsdiyi iki nöqtədir. Günəşin ön kənarı birinci nöqtəyə gəldikdə kölgənin qısalması fərq edilməz zahiri zəval vaxtı başlayar. Arxa kənarı ikinci nöqtədən çıxdıqca tamam olur. Bu vaxt kölgənin uzanması başladığını görməklə məlum olur. **Zəval məhəlli dairələr”** indən hər biri Yer üzərindəki müşahidəçinin olduğu məhələ məxsus olan zahiri üfüq xətti dairəsinin nöqtələrindən eyni qayə irtifasında

olan nöqtələrdən meydana gəlmişdir. **“Şəri zəval vaxtı”** günəşin ön kənarının bu dairələrin ən kənarındakı ən böyüyü üzərindəki iki nöqtədən birincisinə gəlmiş vaxt başlayır. Arxa kənar bu dairədən ayrılarkən şəri zəval vaxtı tamam olaraq **“şəri zöhr vaxtı”** başlayır. Riyadi şəri vaxtlar hesab ilə tapılaraq təqvimlərə yazılır. Zöhr vaxtı əsri-əvvələ qədər, yəni bir şeyin kölgəsi zəval vaxtındakı boyundan bu şeyin boyu miqdarı uzanana və ya əsri-saniyə, yəni boyunun iki misli uzanana qədər davam edər. Birincisi iki imama və digər üç məzhəbə görə, ikinci vaxt isə İmamı-azama görədir.

Əsr namazının vaxtı zöhr vaxtı bitən kimi başlayaraq günəşin arxa kənarı üfüqi-zahiri xəttindən batıb, qeyb olduğu görülənə qədər isə də, günəş saraldıqdan sonra, yəni alt [ön] kənarı üfüqi-zahiri xəttinə bir nizə boyu yaxınlaşdıqca hər namazı qılmaq və əsr namazını bu vaxta gecikdirmək haramdır. Günəşin və ya şüasının gəlmiş yerlərin sarılması mərkəzinin üfüqi-həqiqiyə beş dərəcə irtifaya gəlmiş vaxt başlayır. Bu vaxta **“İsfirar vaxtı”** və ya **“Kərahət vaxtı”** deyilir. [Günəşin ön kənarının üfüqi-şəridən ayrıldığı zaman başlayır]. Bu vaxt üç kərahət vaxtının üçüncüsüdür. Türkiyədə, şəhərlərdə əsr namazının azanları iki imama görə oxunduğundan əsr namazını bu azandan qışda 36 dəqiqə, yayda isə 72 dəqiqə sonra qılınmalıdır ki, beləcə İmamı-azama da tabe olunmuş olur. Enlik dərəcəsi 40 ilə 42 arasındakı məhəllərdə yanvar ayından başlayaraq hər ay üçün 6 dəqiqə 36-ya əlavə edildikdə, qışa doğru iyul ayından başlayaraq 72-dən çıxıldıqda bu aydakı iki əsr vaxtı arasındakı zaman fərqi olur.

Şam namazı şəmsi və şəri gecənin başlaması ilə birlikdə başlayır. Günəş zahiri qürub etdikdə, yəni üst kənarının müşahidəçinin olduğu məhəllin üfüqi-zahiri xəttindən qeyb olduğu görüldükdə başlayır. Hədisi-şərifdə, **“Gecə başladığı zaman orucu pozun! Gecənin başlaması günəş şüasının şərq tərəfində ən yüksək təpədən qeyb olması ilə olur”** buyuruldu. Bu hədisi-şərif və **“İbni Abidin”** və **“Tahtavi”**nin (rahmətullahi aleyhimə) açıqlamaları göstərir ki, günəşin zahiri üfüq xəttindən qürub etməsinin görülmədiyi yerlərdə və hesab edilərkən qürub günəş şüasının ən yüksək təpədən çəkildiyi meri şəri qürub vaxtıdır. Azanı-saat cihazları bu vaxt 12-ə qurulur. Şam namazının vaxtı şəfəq qaralana qədər, yəni qərbdə iki imama və digər üç məzhəbə görə qırmızılıq qeyb olana və ya İmamı-azama görə bundan iki dərəcə sonra bəyazlıq qeyb oluncaya qədər davam edər. Şam namazını vaxtın əvvəlində qılmaq sünətdir. **“İştibaqi-nücum”** vaxtından, yəni ulduzların çoxaldıqdan, yəni günəşin arxa kənarının üfüqi-zahiri xətti altına on dərəcə irtifaya endikdən sonraya saxlamaq haramdır. Bu vaxt ilə qürub vaxtı arasındakı zaman İstanbul kimi enliyi 41 dərəcə olan məhəllər üçün bir ildə 53 ilə 67 dəqiqə arasında dəyişməkdədir. Xəstəlik, səfəri olmaq, hazır təamı yemək üçün ulduzlar çox görülənə qədər gecikdirilə bilər.

İşa namazının vaxtı İmameynə görə işayı-əvvəldən, yəni qərbdəki zahiri üfüq xətti üzərindəki qırmızılıq qeyb olduqdan sonra başlayır. Digər üç məzhəbdə də belədir. İmamı-azama görə işayı-sanidən, yəni bəyazlıq qeyb olduqdan sonra başlayır, şəri gecənin sonuna, yəni Fəcri-sadiqin ağarmasına qədərdir. [Günəşin üst kənarı zahiri üfüqdən 17 dərəcə irtifaya endikdə qırmızılıq, 19 dərəcə endikdə bəyazlıq qeyb olur.] Şafii məzhəbində işa namazının axır vaxtı şəri gecənin, yəni qürub ilə fəcri-sadiq arasındakı zamanın yarısına qədər deyənlər var. İşanı şəri gecənin yarısından sonra qılmaq bunlara görə caiz deyil. Hənəfidə isə məkrühdür. Malikidə də fəcrə qədər qılmaq səhih isə də, şəri gecənin üçdə birindən sonra qılmaq günahdır. Zöhr və şam namazlarını iki imamın bildirdiyi vaxtlarda qıla bilməyən qəzaya saxlamayıb, İmamı-azamın qövlünə əsasən əda etməli, beləliklə də o gün əsr və işa namazlarını da İmamı-azama görə qılmalıdır.

Beş vaxt namazın, xüsusilə sübh və işa namazı vaxtlarının başlanğıcı hər məmləkətin arz [Enlik] dərəcəsinə, yəni xətti-istivadan (ekvator) uzaqlığına və günəşin meylinə, yəni ay və günlərə görə başqadır. Qütbə yaxınlaşdıqca fəcr və şəfəq vaxtları günəşin tulu [doğma] və qürub [batma] vaxtlarından uzaqlaşır. Yəni sübh və işa namazlarının ilk vaxtları bir-birinə yaxınlaşır. Tənvir səthi ilə Yer in oxu arasındakı **“Tənvir zaviyəsi”** günəşin meylinə müsavi olduğu üçün $90 - \text{arz} \leq +19$, yəni arz dərəcələri ilə meyli şəmsin toplamı yetmiş bir $[90-19=71]$ və ya daha çox olan yerlərdə və zamanlarda, məsələn, Parisdə günəşin meyli çox olduğu iyunun 12-si ilə 30-u arasında şəfəq qırmızılığı qeyb olmadan fəcrin bəyazlığı başlayır. Bunun üçün işa və sübh namazlarının vaxtları başlamaz. **“Səadəti-əbədiyyə”** kitabının 175-ci səhifəsinə baxın! Hənəfi məzhəbində vaxt namazın səbəbidir. Səbəb olmazsa, namaz da fərz olmaz. O halda hənəfi məzhəbi alimlərinin çoxu bu cür məmləkətlərdə bu iki namaz fərz olmaz, dedilər. Bəzi alimlərə görə isə arz

dərəcələri bunlara yaxın yerlərdəki və ya belə bir yerdə belə zamanların başlamadan əvvəlki günlərdəki vaxtlarında qılınmalıdır.

Nəharı-şərinin, yəni oruc vaxtının dördü birinə elmi-nücum alimləri, yəni astronom alimləri **“Duha”** vaxtı deyirlər. Bu vaxt kərahət vaxtının sonudur. Din alimləri bu vaxta **“İşrak vaxtı”**, yəni quşluq zamanının başladığı vaxtdır, deyirlər. Duha vaxtında günəş mərkəzinin üfüqi-həqiqidən irtifası beş dərəcədir. Alt kənarı üfüqi-meridən bir nizə boyu irtifasındadır. Duha vaxtı günəşin tulundan təqribən 40 dəqiqə sonradır. Bu iki vaxt arasındakı zaman **“Kərahət zamanı”**dır.

Duha vaxtında hər gün iki rükət **“İşrak namazı”** qılmaq sünnətdir. Bu namaza **“Quşluq namazı”** da deyilir. Bayram namazı da bu vaxtda qılınır. Nəharı-şərinin yarısı **“Dahvəyi-kübra”** vaxtıdır. Azanı Fəcr vaxtının yarısı Dahvəyi-kübra vaxtıdır. Yerli saata görə gecə yarısından etibarən imsaq və iftar vaxtları cəminin yarısıdır.

Zöhr və əsr namazlarının vaxtlarını asan anlamaq üçün Muhəmməd Məsum Faruqi Sərhəndinin tələbələrindən Abdulhaq Sücadilin (rahmətullahi aleyhimə) yazdığı farsca **“Məsəili-şərhi vıqayə”** kitabının Hindistanda Heydəri mətbəəsində çap olunan 1294-cü [miladi 1877] il tarixli nəşrində və **“Məcmua-ül-ənhür”**də belə yazılır:

Günəş görünən düz bir yerə bir dairə çizilir. Bu dairəyə **“Dairəyi-hindiyyə”** deyilir. Dairənin ortasına dairə diametrinin yarısı qədər uzun, düz bir çubuq sancılır. Çubuğun təpəsi dairənin üç müxtəlif nöqtəsindən eyni uzaqlıqda olmalıdır ki, tam dik olsun! Bu dik çubuğa **“Miqyas”** deyilir. Bu miqyasın kölgəsi səhərlər dairənin xaricinə qədər uzanır və qərb tərəfində olur. Günəş yüksəldikcə, yəni irtifası artdıqca kölgə qısalır. Kölgənin dairəyə girdiyi nöqtəyə işarə qoyulur. Günortadan sonra şərq tərəfində dairədən çölə çıxar. Çıxdığı nöqtəyə də bir işarə qoyulur. Dairə çevrəsi üzərindəki bu iki işarə arasında qalan qövsün [oxun] ortası ilə dairənin mərkəzi arasında düz bir xətt çəkilir. Bu xətt o məhəllin **“nisf-ün-nəhar xətti”** olur. Nisf-ün-nəhar xəttinin istiqaməti şimal və cənub cəhətlərini göstərir. Günəşin doğduğu tərəfə dönən şəxs sol çiyini şimal cəhətidir. Günəşin ön kənarı üfüqi zahiri xəttindən qayə irtifasına yüksəldikdə **“Zahiri zəval vaxtı”** başlayar. Bundan sonra kölgənin uzanıb qısaldığı hiss olunmaz. Kölgənin ən qısa uzunluğuna **“Feyi-zəval”** deyilir. Arxa kənar alçalmağa başlayaraq səthi üfüqə [zahiri üfüq xəttinə] nəzərən qayə irtifasına gəldikdə **“Zahiri zəval vaxtı”**nın sonu və **“Zahiri zöhr vaxtı”** olur. Kölgənin uzanmağa başladığı görünür. Zahiri zəval zamanının, yəni kölgənin qısalmasının sonu ilə uzanmağa başlaması arasındakı zamanın ortasında günəşin mərkəzi səmadakı Nisf-ün-nəhar dairəsi üzərinə gəldiyi meri vaxt olub, həqiqi zəval vaxtında həqiqi zəvali saat 12-dir. 12 ilə tədili-zamanın riyazi cəmi gündüzün başlanğıcı edir. Bu vaxt məhəlli yerli saat 12 edilir. Zəvali-saat cihazlarının başlanğıcıdır. **“Həqiqi meri zəval vaxtı”** günəşin zəvala gəldiyi **“riyadi zəval vaxtı”**ndan 8 dəqiqə 20 saniyə sonradır. Çünki günəşin şüası Yerə 8 dəqiqə 20 saniyədə gəlir. Hesabla tapılan riyadi namaz vaxtlarına 8 dəqiqə 20 saniyə əlavə olunaraq meri vaxtlara çevrilir. Bu hesabi-saat cihazları vasitəsilə edilir. Riyadi vaxtların və saat cihazlarındakı meri vaxtların bir-birilərinin eyni olduqları anlaşılır.

1193-cü [m. 1779] ildə Ərzurumda hazırlanmış **“Meyarı-əvkat”** cib təqvimində deyilir ki, “kölgənin ən qısa görüldüyü “meri” zəval vaxtında azanı-saat cihazı təqvimdə yazılı zöhr vaxtından təmkin zamanı geri alınaraq ayarı düzəldilir”. Çünki zəval vaxtı zöhr vaxtından təmkin qədər əvvəldir. Azanı-saat cihazını ayarlamaq üçün vəsəti saat cihazı hər hansı bir namaz vaxtını göstərdikdə azanı-saat cihazı da bu namazın azanı vaxtına gətirilir. Feyi-zəval enlik və uzunluq dərəcələrin görə, yəni hər enlik dərəcəsinə və hər gün başqa şəkildədir.

Əsr namazı vaxtındakı günəş irtifasını tapmaq üçün “irtifa kölgə uzunluğu” cədvəlindən istifadə edilir. Bu cədvəli 1924 “Təqvim-i-sal” sonunda görərək kitabımızın 238-ci səhifəsinə qoyduq. Məsələn, 13 avqustda İstanbulda günəşin qayə irtifası 64 dərəcə olduğu üçün bir metr dik çubuğun kölgəsinin ən qısa uzunluğu cədvəldə 0,49 m. tapılır. Əsri-əvvəldə kölgə 1,49 m. və günəşin irtifası cədvəldə 34 dərəcə olur.

Pərgar feyi-zəval boyu qədər açılıb bir ayağı Nisf-ün-nəhar xəttinin dairəni kəsdiyi nöqtəyə qoyulur. Digər ayağının Nisf-ün-nəhar xəttinin dairə xaricindəki qismini kəsdiyi nöqtə ilə mərkəz arasındakı məsafə

nısf qutr olmaqla ikinci bir dairə çəkilir. Miqyasın kölgəsi bu ikinci dairəyə gəlidiyi vaxt **“həqiqi əsr əvvəl”** vaxtı olur. İkinci dairəni hər gün yenidən çəkmək lazımdır.

Şəri namaz vaxtlarını günəşin kənarının şəri üfüqdən olan irtifasına görə hesab etmək lazımdır. Namaz vaxtlarının irtifaları həqiqi üfüqdən ola bilməz. Həqiqi üfüqə görə olan irtifa ilə hesab edilən həqiqi qürub vaxtında günəş yüksək yerlərin zahiri üfük xətlərindən batmamış olaraq görülür. Günəş mərkəzinin Nısf-ün-nəhardan iki gündəki keçişləri, yəni iki gündəki həqiqi zəval vaxtları arasındakı zamana **“Həqiqi günəş günü”** deyilir. Bunların uzunluqları bir-birlərinə bərabər olmadığı üçün **“Yerli gün”** istifadə olunur. Yerli gün uzunluğu bir günəş ilindəki 365,24 günün 360-da biri qədər zamandır. Yerli günlər bir-birlərinə bərabərdir. Bunların həqiqi günəş günlərindən fərqi bir günlük **“Tədili-zaman”** deyilir. Yerli gün artıqdırsa, tədili-zaman “-“, əskikdirsə “+” dır. Tədili-zaman hər gün dəyişərək bir ildə +16 ilə -14 arasında dəyişməkdə, ildə dörd dəfə sıfır olur.

Günəşin mərkəzinin həqiqi üfüqdən qürub etdiyi **“riyadi qürub”** vaxtından sonra arxa kənarının üfüqi-şəriyə enərək şüasının ən yüksək təpədən qeyb olması üçün keçən zamana **“Təmkin zamanı”** deyilir. Bir bölgənin [şəhər və ya kəndin] təmkini yüksəklik ilə və coğrafi enliklə dəyişər, artar. Gündəlik dəyişməsi bir neçə saniyədir. Bütün namaz vaxtları və iftar vaxtı hesablanarkən hər bölgədə ən yüksək yerin təmkini istifadə edilir. Məsələn; İstanbulda, Çamlıca təpəsinin 267 metr yüksəkliyi üçün hesab edilən 8 dəqiqə təmkin istifadə edilir. Təmkinlərin hər gün dəyişməsi və müxtəlif saat qurşaqlarının bir-birilərindən fərqləri nəzərə alınaraq İstanbulun təmkini 10 dəqiqə qəbul edilmişdir. Günəşin tədili-zamanı və meyli isə hər gün təqribən yarım dəqiqə dəyişir. Lakin günlük miqdarı hər bölgədə eynidir.

Saat cihazları bir yerli gündə 24 saatı göstərir. Yerli və azanı zamanları ölçür. Bir bölgənin yerli saati həqiqi meri zəval vaxtından tədili-zaman qədər fərqli olaraq 12 edilir. Azanı saat cihazı günəşin üfüqi-şərindən, yəni ən yüksək təpədən qürub etdiyi görüldüyü zaman 12 edilir. Bu saat cihazları qürubi vaxtları göstərmir. Azanı vaxtları göstərir. Şərqə doğru gedildikcə, yəni meridian dərəcəsi artdıqca məhəlli saat cihazlarının ayarları irəli alınmaqda, bunun üçün tul dərəcələri dəyişdikdə saat cihazlarındakı namaz vaxtları dəyişməməkdədir. Qürubi və azanı gün uzunluqları bir-birilərinə təqribən bərabərdir. Mənbələri və təmkin miqdarı fərqlidir. Həqiqi [zəvali] gün uzunluğundan 1-2 dəqiqə fərqlidirlər. Hesab ilə namazların zəvali və ya qürubi riyadi vaxtları tapılır. Bu riyadi vaxtlar saat cihazlarının göstərdikləri meri vaxtlarıyla eynidir. Coğrafi enlik dərəcəsi artdıqca [işə istisna olmaqla] dörd namazın vaxtı əvvəl olur. Meridian dərəcəsi artdıqca məhəlli saatlardakı vaxtlar dəyişməzsə də müştərək saata görə meridian dərəcəsi artdıqca irəli [əvvəl] olur.

İbni Abidin oruclunun etməsi müstəhəb olan şeyləri bildirərkən və Tahtavi **“Məraqıl-fələh”** haşiyəsində namaz vaxtlarında buyururlar ki, **“Bir şəxs günəşin üst kənarının zahiri üfük xəttindən qürub etdiyini görmədikcə iftar edə bilməz. Alçaq yerdə olan şəxs qürubu daha öncə gördükdə yüksəkdəki adamdan daha öncə iftar edir. Günəşin üfüqi-zahiri xəttindən qürubunu görə bilməyənlər üçün qürub şərqdəki təpələrin qaralmasıdır”**. Yəni şəri üfüqdən olan qürubdur. Namaz vaxtları və iftar etmək hesablanarkən **“Təmkin”** istifadə etmək, yəni irtifaları şəri üfüqlərə görə düşünmək lazım olduğu buradan məlum olur. Hesab edərkən hər yüksəklik üçün ayrı olan zahiri üfük xətlərindən olan zahiri irtifalar istifadə edilmir. Çünki müxtəlif zahiri üfük xətləri və bunların hər birinə görə müxtəlif irtifalar və bir məhəldə bir namazın müxtəlif riyadi vaxtları olur.

Günəşin kənarının şəri üfüqdən namaz vaxtının irtifasına gəlidiyi riyadi vaxtını hesab etmək üçün əvvəlcə bu namaza məxsus olan **“Fadlı-dair=zaman fərqi”** hesab edilir. Fadlı-dair günəşin olduğu yer ilə gündüz və ya gecə yarıları arasındakı zaman fərqidir. Fadlı-dairi tapmaq üçün müxtəlif düsturlar [formullar], loqoritm ilə və ya hesab cihazları ilə hesablanır. Zöhr, əsr, isfırar, şam, ıstıbaq və işa vaxtlarının Fadlı-dairləri [saat cihazlarının göstərdiyi meri] həqiqi zəval vaxtına əlavə olunaraq bəzi cihazlarda tapılan işa namazının Fadlı-dairi gecə yarısından çıxarılaq həqiqi və ya qürubi zamanlara nəzərən riyadi **“Həqiqi vaxtlar”** tapılır. Zöhr, əsr, şam, ıstıbaq və işanın həqiqi vaxtlarına təmkin əlavə və fəcr ilə tulu riyadi həqiqi vaxtlarından çıxıldıqda **“Şəri vaxtlar”** olur. Çünki bir namazın həqiqi vaxtı ilə şəri vaxtı arasındakı zaman fərqi həqiqi üfük ilə şəri üfük arasındakı zaman fərqi qədərdir. Bu da **“Təmkin zamanı”** dır. Hər şəhər üçün

tək bir təmkin vardır. Bu da şəri vaxtları tapmaq üçün istifadə edilir. Bunlar da “Azanı” və ya “Yerli” zamanlara çevrilərək təqvimlərə yazılır. ¹ Həqiqi vaxtı yerli vaxta çevirmək üçün “Tədili-zaman”dan istifadə edilir. Qürubi vaxtı azana çevirmək üçün daima bir “təmkin” çıxarılır. Görünür ki, zöhr, əsr, şam və işa namazlarının qürubi vaxtları ilə azanı vaxtlar bir-birinin eynidirlər. İslam alimləri əsrlərlə əvvəl “**Rubi-dairə**” aləti və Üstürlab [Oqtant] deyilən alət düzəldərək bununla günəşin riyadi üfüqə görə və ya Sekstant ilə zahiri üfüq xəttinə görə irtifasını ölçmüşdülər, bundan hər namaz vaxtının həqiqi irtifasını hesab etmişdirlər. Zəvaldan əvvəlki vaxtlar şəri tulu üfüqünə zəvaldan sonrakı vaxtlar şəri qürub üfüqünə olan irtifaları ilə hesab edilir. Zöhr vaxtı gündüz ortasından sonra olduğu üçün “**Şəri zəval vaxtı**” həqiqi zəval vaxtından təmkin zamanı sonra olması lazımdır. Hüsaməddin əfəndinin “**Şəməili-şərifə**” tərcüməsinə baxın! Əhməd Ziya bəy 1339 [1921] tarixli “**Rubi-dairənin surəti istimali**” kitabında deyir ki, “Həqiq meri zəval vaxtındakı 12 saata uyğun olan yerli vaxta o bölgəyə aid təmkin miqdarı cəm olunduqda məhəlli yerli saat ilə şəri zöhr vaxtı olur”. “**Kədusi**”nin “**İrtifa risaləsi**”ni tərcümə edən Fateh mədrəsəsi dərsi-amlarından, yəni islam elmləri ordinar professoru Hezarqradlı Həsən Şevqi əfəndi 9-cu babında imsaq vaxtını tapmağı bildirərkən deyir ki, “Hesabladığımız imsaq vaxtları təmkinsizdir. [Yəni günəşin mərkəzinin qürubi saata görə həqiqi üfüqə -19 dərəcə irtifaya yaxınlaşdığı [riyadi] vaxtdır]. Oruc tutacaq şəxs bundan iki təmkin miqdarı [on beş dəqiqə] əvvəl imsaq etməsi lazımdır. Beləcə [oruca günəşin ön kənarının şəri üfüqə və azanı saata görə olan imsaq vaxtında başlayaraq] orucu fasid olmaqdan qurtular”. Görünür ki, bu böyük alim də şəri azanı vaxtı tapmaq üçün həqiqi vaxtdan təmkin zamanının iki mislini çıxarmaqda, təmkin çıxarılmazsa, orucun fasid olacağını bildirməkdədir. Çünki İstanbulda təmkin səkkiz dəqiqə hesab edilməkdə ehtiyatən on dəqiqə qəbul olunmaqdadır. Əhməd Ziya bəy də “Rubi-dairə ilə tapılan həqiqi fəcr vaxtından təmkinin iki mislini çıxdıqdan sonra azanı şəri imsaq vaxtı başlayar” deyir. İki təmkindən biri həqiqi vaxtı şəri vaxta çevirmək üçündür. İkincisi qürubi saati azaniyə çevirmək üçündür. Hesab ilə və ya Rubi-dairə ilə tapılan həqiqi fəcr vaxtından azanı saat üçün təmkin zamanının iki mislini çıxarmağın, məhəlli yerli saat üçün bir təmkin çıxmaq lazım olduğunu göstərməkdədir. Yerli vaxt üçün bir təmkin çıxarılmazsa, oruc fasid olar. Kəusunin irtifa risaləsinin ön sözündə “Məarif nəzarətinin 1310-cu [m. 1892] il tarixli 230 sayılı qərarı ilə çap edildi” yazılıdır. Bunun üçün Osmanlı alimlərinin dövründə, məsələn, Osmanlı alimlərinin ən yüksək məqamı olan “**Məşihatı-islamiyyə**”nin hazırladığı 1334-cü [m. 1916] il tarixli “**İlmiyyə salnaməsi**” adındakı təqvimdə və 1982-ci ilə qədər hazırlanan təqvimlərin hamısında və İstanbul universiteti Kandilli rəsədxanasının 1958-ci il tarixli və 14 sayılı “**Əvkati-şəriyyə**” kitabında imsaq vaxtları həqiqi vaxtlardan iki təmkin zamanı əvvəl başlamaqdadır. Oruca bu təqvimlərdəki şəri imsaq vaxtından beş dəqiqə belə sonra başlayanın orucu səhih olmaz. Şəri zəval vaxtında kölgənin boyu həqiqi zəval vaxtındakı feyi zəvaldan daha uzundur. İki arasında fərq təmkin zamanında hasil olan uzunluqdur.

Martın 21-i və Sentyabrın 23-ü gecə ilə gündüzün uzunluğu 12 saat olub, günəş daima həqiqi zəvaldan altı saat əvvəl tulu və altı saat sonra qürub edər. Digər günlərdə gecə ilə gündüzün müddəti bərabər olmadığı üçün yay aylarında həqiqi zəval vaxtı ilə həqiqi tulu və həqiqi qürub vaxtları arasında 6 saatdan bir miqdar artıq zaman vardır. Qış aylarında bu vaxtlar arasında bir miqdar az zaman olur. Altı saat olan bu zaman fərqi “**Nısf fadla**” zamanı deyilir. Yay aylarında həqiqi tulu və qürub vaxtları zəval vaxtından 6 ilə Nısf fadlanın cəmi qədər fərqli olmaqdadır. Qürub vaxtı zəval vaxtından uzaqlaşdıqda qürubi saatin sübh başlanğıcı zəval vaxtına yaxınlaşır. Qürubi saata görə zəval vaxtı yay aylarında Nısf fadlanın 6 saat fərqi olur. Hər hansı bir məhəldə:

$\sin \text{Nısf fadla} = \tan \text{bölgə meridian dərəcəsi} \times \tan \text{meyl}$

bərabərliyindən “**Nısf fadla=yarı fərq**” dərəcəsi tapılır. Bunun dörd misli zaman dəqiqəsi olur. Meyl ilə meridian dərəcələrinin işarələri eynidirsə, yəni eyni nısf kürədədirlərsə, Nısf fadla zamanının mütləq qiyməti 6-ya əlavə edildikdə, həqiqi zamana görə riyadi qürub vaxtı və gecə yarısı 12-dən sübh qürubi 12-yə qədər zaman olur. Şəmsin həqiqi tulu vaxtı ilə zəvali vaxtı arasında bu qədər zaman vardır. 6-dan çıxılrsa, qürubi zamana görə riyadi həqiqi zəval vaxtı, yəni sübh 12-dən zəval qədər zaman olur ki, eyni zamana görə şəri

¹ Namaz vaxtları hesab etmək üçün “**Səadəti-Əbədiyyə**” kitabında misallar verilmişdir.

zöhr vaxtı və həqiqi zamana görə həqiqi tulu vaxtıdır. Tapılan məhəllə ilə günəş başqa kürələrdə isə nisf fadlanın mütləq qiyməti 6-ya əlavə edildikdə o məhəllin qürubi zamana görə həqiqi zəval vaxtı və həqiqi zamana görə həqiqi tulu vaxtı olur. 6-dan çıxıldıqda həqiqi zamana görə o məhəldəki riyadi həqiqi qürub vaxtı olur. 1 mayda, məsələn, Privileq hesablama cihazında $14.55 \rightarrow 0, \dots$, $\tan x 41 \tan = \text{arc sin } x 4 = \rightarrow 0, \dots$, düymələrinə sıxınca cihazın ekranında Nisf fadla 53 dəqiqə 33 saniyə görünür. Həqiqi zamana görə, riyadi həqiqi qürub vaxtı 6 saat 54 dəqiqə, məhəlli yerli zamana görə 6 saat 51 dəqiqə və müştərək zamana görə 18 saat 55 dəqiqədir. Şəri qürub vaxtı 19 saat 5 dəqiqə olur. Qürubi zamana görə həqiqi zəval vaxtı 5 saat 6 dəqiqə olur. Bundan İstanbul üçün qürub vaxtındakı 10 dəqiqə təmkin zamanı daima çıxarılıb, 4 saat 56 dəqiqə azanı zamana görə zəval vaxtı olur. Buna zöhr vaxtlarındakı yenə 10 dəqiqə təmkin zamanı əlavə etdikdə azanı-saata görə zöhr vaxtı 5 saat 6 dəqiqə olur. Zöhr vaxtındakı təmkin, qürub vaxtındakı təmkinin eyni olduğu üçün qürubi zamana görə həqiqi zəval vaxtı ilə azanı zöhr vaxtı eyni olmaqdadır. Əsr və işa azanı vaxtları da belədir. Müştərək saat ilə şəri tulu vaxtı 4 saat 57 dəqiqə olur. 5 saat 6 dəqiqə həqiqi gecə müddətinin yarısıdır. Həqiqi gecə müddəti olan 10 saat 12 dəqiqədən 2 təmkin zamanını çıxıldıqda azanı zamana görə şəri tulu vaxtı 9 saat 52 dəqiqə olur. Türkiyənin hər yerində imsaq vaxtından on beş dəqiqə sonra sübh namazı qılınır. Yüksək bir yerin D inhitatı-üfüq zaviyəsi:

$$\cos D = \frac{\text{Yerin radiusu (metr)}}{\text{Nisf Qutr + yüksəklik}} = \frac{6367654}{636754+Y} \quad \text{və ya}$$

$D \cong 0,03x\sqrt{Y}$ ilə də dərəcə olaraq tapılır.

Y= metr olaraq yüksəklikdir.

“Fadlı-dair saatı”, H, hər yerdə aşağıdakı düsturla tapılır ki, axtarılan vaxt ilə nisf-ün-nəhar arasındakı zamandır. Azanı imsaq vaxtı: $[12 + \text{zöhr} - H - (1 \div 3) = \text{saat}]$ və işa vaxtı $[H - (12 - \text{zöhr}) \text{ saat}]$ olur. Şüa təsiri ilə işləyən Privileq hesablama maşınında H :

$$h \sin - \varphi \sin x \delta \sin = \div \varphi \cos \div \delta \cos = \text{arc cos} \div 15 = \rightarrow 0, \dots$$

h = irtifa, φ = enlik, δ = meyl,

h irtifa, gecələri və φ ilə δ da cənub yarım kürədə (-) olacaq.

Namaz vaxtları da Casio hesablama maşını ilə bu şəkildə müştərək saat olaraq olur:

$$H + S - T = \div 15 + 12 - E + N = \text{INV } 0, \dots$$

S=saat başı tul (meridian), T=tədil, N=təmkin,

H,S,T dəyərləri dərəcə; E, N dəyərləri saat olaraq alınacaq.

H və N günortadan əvvəl (-), günortadan sonra (+) dır.

Təmkin müddəti N, enlik dərəcəsi 44 dərəcədən aşağı və ən yüksək yeri 500 metrden az olan yerlər üçün aşağıdakı düymələr ilə saat olaraq tapılır. Yəni alətin lövhəsində görülən 0 saat ilə dəqiqə və saniyə rəqəmləri təmkin olur:

$$0,03 \times Y\sqrt{+ 1.05} = \sin \div \varphi \cos \div \delta \cos \times 3,82 = \text{INV } 0, \dots$$

Batareya ilə işləyən CASIO fx 3600 hesablama maşınında H fadlı-dairi tapmaq üçün maşın tərtib edildikdən sonra P1 irtifa RUN meyl RUN enlik RUN düymələri sıxılır. Məsələn; meyl 21°.47'. 43.5" isə, meyl üçün 21 0, 47 0, 43,5 0, düymələri sıxılır. Maşının ekranında həqiqi saat görünür. Miqdarlar (-) isə sonra $\pm$ düymələri sıxılır. Maşını tərtib etmək üçün MODE $\odot$ P1 ENT sin x ENT Kin 1 sin x ENT Kin 3 sin = $\div$ Kout 1 cos $\div$ Kout 3 cos = INV cos $\div$ 15 = INV 0, MODE $\square$ düymələri sıxılır.

Bu hesablama maşınları ilə coğrafi enlik və uzunluq dərəcələri verilmiş hər hansı bir məhəllin bütün namaz vaxtlarını bir günlük və ya bir illik olaraq dərhal cədvəl şəklində əldə etmək mümkündür. Bu cədvəl telefona merbut **“Faks”** vasitəsilə dünyanın hər yerindəki bir telefon faksına göndərilməkdədir. **“Səadəti-əbədiyyə”** 200-cü səhifəyə baxın.

Hər hansı bir gündə günəşin meyli və tədili-zaman məlum və coğrafi enlik 41 dərəcə olan yerlərdə nisf fadla və fadlı-dair və namaz vaxtları heç bir hesaba, düstura və hesab maşını istifadə etməyə lüzum olmadan **“Rubi-dairə”** ilə asan şəkildə və sürətlə məlum olur. Rubi-dairə və bundan istifadə şəkli Həqiqət kitabevi tərəfindən çap edilir və yayılır.

İbadətlərin vaxtlarını təyin və təsbit etmək, yəni anlayıb başa salmaq din bilgisi ilə olur. İbadətlərin vaxtlarını din alimləri, yəni müctəhidlər anlamış və bildirmişdir. Fiqh alimləri müctəhidlərin bildirdiklərini **“Fiqh”** kitablarında yazmışdılar. Bildirmiş olan vaxtları hesab etmək isə astronomiyani bilən müsəlmanların vəzifəsidir. Hesab edilməsi caiz olan vaxtları astronomiya alimləri tapır. Onların tapdığını din alimlərinin təsdiq etmələri şərtidir. Namaz vaxtlarını saatla və qibləni kompasla anlamağın caiz olduğu **“İbni Abidin”**də “Namazda qibləyə dönmək” bəhsində və **“Fətafayi-Şəmsüddin Rəmli”**də yazılıdır. **“Mevduat-ul-ulum”**da deyilir ki, “Dövrümüzdə namaz vaxtlarını hesab etmək fərzi-kifayədir. Müsəlmanların günəşin hərəkətindən və ya təqvimlərdən anlamaları fərzdür”.

İbni Abidin və Şafii **“Əl-ənvər”** və maliki **“Əl-müqaddəmət-ülizziyə”** şərhində deyir ki, “Namazın səhih olması üçün vaxtı girdikdən sonra qılınması və vaxtında qıldığını bilinməsi şərtidir. Vaxtın girdiyində şübhəli olaraq qılıb, sonra vaxtında qılmış olduğunu anlayarsa, bu namazı səhih olmaz. Vaxtın bilinməsi, namaz vaxtlarını bilən adil bir müsəlmanın oxuduğu şəri azanı eşitməklə olur. Azanı oxuyan adil deyildirsə, [və ya adil müsəlmanın hazırladığı təqvim yoxdursa] hər kəs özü vaxtın girdiyini araşdırıb, qüvvətli zənn etdikdə qılmalıdır. Fasiqin və ya adil olduğu bilinməyən şəxsin qibləni göstərməsi təmiz, nəcis, halal, haram deyilməsi kimi dindən olan xəbərləri də azan oxuması kimi olub ona deyil, hər kəs özü araşdırıb, anladığı ilə hərəkət etməlidir. Tək qılanların, xəstələrin, yolçuların, işə başı qarışmış, namazı qaçıрмаq qorxusu olanların hər namazı vaxtının əvvəlində qılmaları lazımdır. Sübh namazını vaxtının sonunda qılmaq hənəfi məzhəbində əfdaldır.

Sübh namazının və orucun əvvəl vaxtı fəcri-sadiq vaxtı ilə başlayır. Bu vaxt qürub vaxtında 12-dən başlayan azanı saatın fəcr vaxtına gəlməsindən məlum olur. Yaxud gecə yarısı 12-dən başlayan saatın fəcr vaxtına gəlməsindən məlum olur.

Şəmsin tulusu, gecə yarısı 12-dən gecə müddətinin yarısı sonra qürub vaxtındakı 12-dən gecə müddəti qədər sonra və ya zəvaldan gündüz müddətinin yarısı qədər əvvəl başlayar. Sübh qürubi saatın 12 vaxtı qürub vaxtındakı 12-dən 12 saat sonra və gecə yarısı 12-dən gündüz müddətinin yarısı qədər sonra və ya həqiqi zəval vaxtından gecə yarısı müddətinin yarısı qədər əvvəldir.

Tulu vaxtı ilə sübhün 12 vaxtı arasında gecə və gündüz uzunluqlarının yarıları arasındakı fərq qədər zaman vardır.

Camaat ilə zöhr namazını yayın istilərində gec, qış aylarında isə erkən qılmaq müstəhəbdir. Şam namazını hər zaman erkən qılmaq müstəhəbdir. İşanı şəri gecənin üçdə biri olana qədər gec qılmaq müstəhəbdir. Gecənin yarısından sonraya təxir etmək tahrimən məkruhdur. Bu gecikmələr camaatla qılanlar üçündür. Evində tək qılan hər namazı vaxtı girən kimi qılmalıdır. **“Künuz-üd-dəqaiq”**də yazılı, Hakimin və Tirmüzinin bildirdikləri hədisi-şərifdə, **“İbadətlərin ən qiymətli əvvəl vaxtında qılınan namazdır”** buyuruldu. **“İzalət-ül hafa”**nın 537-ci səhifəsində yazılı **“Müslim”** kitabındakı hədisi-şərifdə, **“Bir zaman gələcək amirlər, imamlar namazı öldürəcəklər, [namazın ədasını] vaxtından sonraya saxlayacaqlar. Sən namazını vaxtında qıl! Səndən sonra camaat olarsa, onlarla da təkrar qıl! İkinci qıldığın nafilə olar”** buyuruldu. Əsri və işanı İmamı-azamın qövlünə görə qılmaq ehtiyatlı olar. Oyana bilməyən vitr namazını işadan dərhal sonra qılmalıdır. İşadan əvvəl qılarsa sonra təkrar qılar. Oyana bilən isə gecənin sonunda qılmalıdır.

Bir bölgədə bir namaz vaxtı məhəlli və ya müştərək yerli vaxta görə məlum ikən bu namazın azanı vaxta görə vaxtını tapmaq üçün bu iki düsturdan istifadə etmək lazımdır:

Müştərək zamana görə vaxt = Azanı zamana görə vaxt + Müştərək zamana görə şəri qürub vaxtı.

Azanı zaman görə vaxt = Müştərək zamana görə vaxt – Müştərək zamana görə şəri qürub vaxtı. Qürubdan əvvəlki zamanlarda çıxma əməli etmək üçün əvvəlcə 12 əlavə edilir. Əhməd Ziya bəyin kitabında qürub vaxtı yerinə zəval vaxtı düsturu istifadə olunur.

Bu ikinci düstur hər hansı bir vaxtda azanı saati ayarlamaq üçün də istifadə olunur.

Maliki və şafii məzhəblərində zöhrə əsr və şamla işa namazları cəm edilə bilər. Bu iki namazdan biri ikincisinin vaxtında qılın bilər.